

SZEMLE

Örökségünk, élő múltunk. Gyűjtemények a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában. Szerk. FEKETE Gézané. Ford. PRÖHLE Éva, BÁNHÉGYI Zsolt. Fotó: LÁNG Klára. Bp. 2001. Argumentum Kiadó ny., 389 l., ill. /A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei. Publicationes Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae 37(112) Új so-rozat./

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára fennállásának 150. évfordulójára 1976-ban két kötet is megjelent: *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára 1826–1976* című kötetben a könyvtár szervezeti felépítéséről, szolgáltatásairól sok képpel illusztrált összefoglalást olvashatunk, a *Fejezetek a 150 éves Akadémiai Könyvtár történetéből* című kisebb tanulmánykötetben pedig egyes gyűjteményeivel ismerkedhetünk meg. A mostani, a 175. évfordulót köszöntő kötet szerkesztői nem a könyvtár történetének összefoglaló feltárását tűzték ki célul, hanem gazdag gyűjteményeiből adnak válogatást, melyek, amint R. Várkonyi Ágnes írja az előszóban: „Csendes győzelmekről tudósítanak, a romlás, pusztítás és közöny ellenében megmentett, megőrzött értékekről.”

A jubileumi kötet első tanulmánya, F. Csának Dóra munkája a Telekiek gyűjteményét mutatja be tömören összefoglalva. Írása lényegében a 150. évfordulóra megjelent munkájának átdolgozott, bővített változata. A szerző ismerteti a könyvtáralapító koronaőr Teleki József életének legfontosabb eseményeit, tanulmányait, marosvásárhelyi és pesti gyűjteményének összetételét, s a könyvtár sorsát fia, László

és tőle származó unokája, az ugyancsak József gyarapító tevékenysége idején. Ez az utóbbi József – nem kis mértékben Széchenyi Istvánnak az Akadémia létrehozására tett nagylelkű felajánlása hatására – 1826. márciusában a családi könyvtárat felajánlotta a Tudós Társaságnak, ahogy a beadványában olvasható: „a közjó előmozdításának vágyától indíttatva és a Haza iránti legédesebb szeretettől lelkesítve”. A tanulmány foglalkozik még a könyvtár elhelyezésével, gyarapodásával, katalógusainak építésével egészen az 1865. év december 9-ig, amikor a gyűjtemény ünnepélyesen megnyílt a mai Roosevelti téri palota földszintjén.

Rozsondai Marianne „Az Akadémia Könyvtára ősnymtatvány-gyűjteménye 2000-ben” című tanulmányának elején rövid áttekintést ad a gyűjtemény legfontosabb gyarapodásairól, a Telekiek, Ráth György, Vigyázó Ferenc, Pulszky Ferenc adományairól. Az 1970-ben megjelent magyarországi nyilvános könyvtárakban őrzött ősnymtatványok katalógusában leírt állományhoz képest a gyűjtemény 30 újabb tétellel gazdagodott, ezeknek pontos, bibliográfiai leírását is közli a tanulmány. Rozsondai Marianne több évtizedes kutatómunkával tárta fel a teljes ősnymtatvány-gyűjtemény kötetéstörténeti sajátosságait, hiszen a példányok közel negyede megőrizte korabeli kötését. A gyűjtemény ősnymtatvány-adatbázisának kiépítésére 1990-ben indultak meg az előkészületek. A gépi feldolgozás módszerének kidolgozása nagyon időigényes és sokirányú szakmai felkészültsége igénylő munka. Jelenleg egy egyszerűbb adatbázisban való rögzítés megoldásán dolgoznak, s ebben segítséget jelenthet a 2 kompakt

lemezen rögzített „The Illustrated Incunabula Short-Title Catalogue on CD-ROM”, röviden IISTC, amely a világon fellelhető mintegy 28 000 ősnymtatvány-kiadást rögzíti, közülük kétezret illusztrációval együtt. Tanulmányának befejező részében a szerző az ősnymtatvány-állomány néhány különösen szép, értékes és ritka darabját mutatja be. Külön említi a Ráth 1407-es jelzeten levő ún. *Türken-Kalendert*, amely 1454-ből Gutenberg első németül megjelent nyomtatványa vagy egy arról készült ügyes hamisítvány lehet. Ezt csak a müncheni Bayerische Staatsbibliothekban őrzött, eddig ismert egyetlen, eredeti példánnyal való egybevetéssel lehetne eldönteni.

Abaffy Csilla „Magyar nyelvemlékek és másolataik az MTA Könyvtárának Kézirattárában” című tanulmányában a gyűjtés, másolás és a szövegkiadás történetét foglalja össze, s bemutatja a kódexek névadásának gyakorlatát is. Az MTA Kézirattárában levő magyar kódexekről szóló részben pedig nem csupán a gyűjtemény anyagát (9 kódex) sorolja fel, hanem közli a többi őrző gyűjteményt is. Az MTA kilenc kódexének rövid leírásában megemlíti az adományozókat is, hiszen közülük nyolc ajándékképpen került a gyűjteménybe, s itt írja le tartalmukat is. Talán szerencsésebb lett volna a tanulmány szerkesztésekor a címben megadott sorrendet követni, tehát először írni magukról a nyelvemlékekről, tartalmukról és megszerzésükről, utána a másolataikról, mert így elkerülhető lett volna az, hogy bár egy adott kézirat felkutatásáról, másolásának fontosságáról részletesen szól, de tartalmát csak néhány oldallal hátrébb, az eredeti példány leírásakor ismerteti (I. Gaury-kódex a 64–65, ill. a 74. oldalon). A tanulmány végén a gyűjteményt használó kutatók számára a nyelvemlékek gyűjteményének raktározási rendjéről, katalógusáról olvashatunk rövid tájékoztatást.

A két Bolyai, Farkas és János hagyatékának túlnyomó többségét a Teleki Sámuel által alapított marosvásárhelyi Téka őrzi. Bár nagyságára nézve kisebb, de ugyancsak nagyon jelentős kéziratgyűjtés található az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában, amelynek katalógusát

Fráter Jánosné állította össze példamutató alapos-sággal, s a kötet 1968-ban jelent meg. Verkerdi László „A Bolyai-gyűjtemény a Bolyai-kutatásban” című tanulmányában e katalógus alapján mutatja be a gyűjtemény jelentőségét s a további kutatás lehetőségeit. Bolyai Farkas rendszeres kapcsolatban állt a Tudós Társasággal, műveit elküldte. Az Akadémián őrzött Bolyai-gyűjtemény különösen értékes részét képezik a Bolyai-levelek, amelyek Szabó Péter hagyatékával kerültek a könyvtár állományába. Szabó Péter édesapja, Szabó Sámuel az 1860-as évektől élénk levelezést folytatott a Bolyai János érdemeit elismerő külföldi és magyar kutatókkal is (Jules Hoüel, Giuseppe Battaglini, Paul Stäckel, Schmidt Ferenc és mások). Ennek a fennmaradt levelezésnek autográfjai számos, a Bolyaiak tudományos értékelése szempontjából különösen érdekes adatot tartalmaznak.

A Tudós Társaság létrejöttében meghatározó szerepet játszó Széchenyi István kéziratok hagyatéka a Könyvtár Kézirattárában igen becses gyűjteménye. Körmendy Kinga „A Széchenyi-gyűjtemény” című tanulmányában ismerteti a „legnagyobb magyar” kézíratait és egyéb tárgyi emlékeit őrző állományt s útjukat a könyvtárba. 1905-ben az Akadémia első emeletén megnyílt az addig átvett gyűjteményrészekből a Széchenyi-Múzeum. A második világháborúban találat érte, és súlyos károkat szenvedett, s az épület helyreállítása után ez az ereklyetár már nem jött létre újra. Az ötvenes évektől újabb gyarapodások gazdagították a gyűjteményt, amelynek rendezési elveit Csapodi Csaba dolgozta ki, s 1976-ban Körmendy Kinga összeállításában megjelent a gyűjtemény nyomtatott katalógusa. A tanulmány a történeti összefoglaláson kívül ismerteti a gyűjtemény rendezési elveit, s a benne található anyag jellegzetességeit.

1835 és 1861 között volt a bölcsész- és orvosdoktor Toldy Ferenc a Tudományos Akadémia titoknokja (azaz főtitkára), akit az utókor méltán tekint az első magyar művelődéspolitikusnak. Mázi Béla tanulmánya a sokoldalú tudós, egyetemi tanár és tudományos szervező kéz-

iratgyűjteményét mutatja be „A Toldy Ferenc-hagyaték” című tanulmányában. Magyar művelődéstörténeti szempontból azért is különösen jelentős ez a kéziratgyűjtes, mert Toldy legfőbb célja az volt, hogy a korabeli németesítő politikával szemben elősegítse a magyar történelem és irodalom feltárását. Gyűjteményében megtalálhatók megjelent műveinek kéziratai és feljegyzései, a régi magyar kódexek és későbbi korok irodalmi örökségének másolatai, gazdag levelezése pedig a 19. századi irodalomtörténet részét jelenti.

Kevésbé ismert gyűjtemény bemutatására vállalkozott Rozsondai Béla „A Waldstein-gyűjtemény és az adományozó Waldstein János” című tanulmányában. Arról a 220 akvarellről ír, amelyeket Thomas Ender osztrák festő készített az 1860-as évek elején felvidéki és északkelet-magyarországi tájakról, várakról. A gyűjteményt 1868-ban adományozta Waldstein János az Akadémiának, de eddig csupán kevesek ismerhették meg, hiszen nem hagyományos könyvtári vagy levéltári anyagot képvisel. A Kézirattár pályázat segítségével megvalósította a képanyag teljes digitalizálását, így az érdeklődők a világhálón is megtekinthetik. Thomas Ender és ikertestvére, Johann Nepomuk is képzett művész volt, mindketten a bécsi művészeti Akadémia tagjai, akik pályájuk során számos magyar arisztokrata számára is dolgoztak. Rozsondai Béla összefoglalja Thomas Ender életének legfontosabb eseményeit, majd részletesen leírja a képgyűjtemény fizikai jellemzőit, valamint az ábrázolt tájakat, várakat. A tanulmány második részében Waldstein János életével, munkásságával foglalkozik. Waldstein Széchenyi István barátja volt, annak ellenére, hogy politikai nézeteik nem mindenben egyeztek. A szerző alapos könyvtári kutatások eredményeképpen számba veszi Waldstein János megjelent, de a bibliográfiákban eddig nem említett munkáit is, így két bölcsészeti vizsgájának 1824-ben kinyomatott téziseit.

A 19. század végén létesítették az Akadémia épületében a német költőfejedelem emlékének szentelt Goethe-szobát, majd a II. világháború után megszüntették, anyagát ma a Kézirattár ör-

zi. Marth Hildegard „Az Elischer-féle Goethe-gyűjtemény” című tanulmányában az igen értékes állományból főképp a benne található nyomtatott köteteket mutatja be. A jogi végzettségű Elischer Boldizsár lípcsei tanulmányai után németországi kapcsolatait felhasználva 40 éven át gyűjtötte a Goethe kéziratokat, ill. a személyéhez, munkáihoz kapcsolódó nyomtatott műveket. Gyűjteménye, amelyet unokaöccse, Elischer Gyula ajándékozott az Akadémiának, az újabb adományokkal bővülve nemzetközi hírnek örvend, hiszen Goethe 40 kéziratát őrzi, továbbá egy 162 darabos levélgyűjteményt, rajzokat, s a költő ún. karlsbadi ásványgyűjteményét. Ezeket egészíti ki 1500 nyomtatott könyv is, köztük Goethe műveinek első kiadásai, illetve bizonyos munkáihoz forrásul használt, vagy számára egyéb szempontból fontos művek, de nem a költő által használt példányokban. A tanulmányíró nem a nemzetközileg is számontartott kéziratok anyagáról ír, hanem a könyvanyagból mintegy ötven kötetről. Ritkaságnak számít, s ezért bővebben ír az 1567-ben Frankfurt am Mainban Hartmann Schopper kommentárjával megjelent *Reineke Fuchs* című kötetről. A mű eredetére vonatkozó 40. lábjegyzethez kiegészítésképpen megjegyezzük, hogy ennek a bizonyos Róka-regénynek egyik korai megfogalmazása latinul íródott a 10. században „Ecbasis captivi” címmel, amelynek francia és németalföldi változatai születtek, ez utóbbi nyelvi változat jelent meg Lübeckben 1498-ban. A Goethe-gyűjteményben levő 1567-es kiadást, amint a tanulmányhoz mellékelte címlapfotón is látható, nem csupán széljegyzetekkel látta el Hartmann Schopper, hanem a német változathoz klasszikus latinra fordította. Goethe 1794-ben jelentette meg azonos című kiséposzát, ehhez viszont, mint a tanulmány szerzője is megjegyzi, az 1752-ben J. Ch. Gottsched féle felnémet fordítást használta forrásul.

A keleti nyelvekkel foglalkozó kutatók elsődleges budapesti célpontja a Tudományos Akadémia Keleti Gyűjteménye, amelynek egyik legjelentősebb állományrészéről Ormos István írt „Kaufmann Dávid és gyűjteménye” címmel lényegre törő és élvezetes tanulmányt. Kauf-

mann Dávid, a morvaországi születésű tudós rabbi az 1877-ben megnyílt budapesti Országos Rabbiképző Intézet tanára lett, hamarosan megtanult magyarul, s későbbi házassága révén is hazánkhoz kötődött. Életének mindössze 47 éve alatt hatalmas tudományos munkásságot fejtett ki, a tanulmány első része ennek összefoglalását adja. Szövegkiadásaihoz, fordításaihoz felbecsülhetetlen értékű kézirat (594 tétel) és nyomtatott könyvből (1092 db) álló könyvtárat gyűjtött össze, amelyet eredeti szándékát teljesítve az örököse adományozott az Akadémiának. A tanulmány szerzője bemutatja a gyűjtemény legjelentősebb darabjait, köztük a 10–11. században íródott Mísna-kéziratot, a 13. századi imakönyvet, a mahzört, s a 14. századi ún. Kaufmann haggádát. A tanulmány befejező része az ún. kairói genizából származó kéziratok érdekes történetét mondja el. Ez az egyedülálló egykori gyűjtemény az 1000-tól 1400-ig terjedő időszakból származó, a héber és arabon kívül számos egyéb nyelvű szöveget is tartalmaz. Jelentős részük a cambridge-i egyetem könyvtárába került, de Kaufmann Dávidnak is sikerült mintegy 500 kéziratot ill. töredéket megvásárolnia gyűjteménye számára.

A Tudományos Akadémia Könyvtára Keleti Gyűjteményében levő perzsa kéziratoknak a fele ugyancsak adományként került az állományba. Összegyűjtőjéről és jelentőségéről Apor Éva írását olvashatjuk a kötetben „Kégl Sándor és az Akadémia Könyvtára” címmel. A földbirtoikos családból származó Kégl Sándor a budapesti egyetemen tanult filozófiát és keleti nyelveket. 1889–90-ben tett perzsi tanulmányútja mindinkább az iranisztikára irányította figyelmét. Később ő készítette az Akadémiai Könyvtár addig beszerzett perzsa, arab, török kéziratának jelentős részéről a cédulakatalógust is. Élete során, egy több mint tizenegyezer tételből álló saját könyvtárat hozott létre, köztük 59 perzsa kézirattal. Ezt a gyűjteményt halála után a testvére, Kégl János örökölte, aki 1924-ben az Akadémiának adományozta.

A hazájától kapott sok anyagi és erkölcsi támogatásért viszonozásul ajándékozta a világhírű orientalista, Stein Aurél a Tudományos Akadé-

miának könyvtárát, levelezését és személyes iratainak, fényképeinek gyűjteményét, kiegészítve egy a tudományos kutatást szolgáló alapítvánnyal. Huszághné Kelecsényi Ágnes „A Steingyűjtemény” című tanulmányában foglalja össze a világhírű tudós életét és adományának jelentőségét. Stein Aurél már a pesti evangélikus főgimnázium diákjaként rendszeresen látogatta az Akadémia könyvtárát, majd indológiai és iranisztikai tanulmányokat folytatott Bécsben és Lipcsében, Trefort Ágoston támogatása segítségével pedig több ösztöndíjat is kapott, így Londonban, Oxfordban és Cambridge-ben is tanulhatott. Bár később Lahoréban a Punjab University Keleti Kollégiumának igazgatói állását nyerte el, egyre inkább arra vágyott, hogy Budapesten vagy Kolozsvárott kaphasson egyetemi katedrát, de ez a vágya sohasem teljesült. 1899-től a Calcutta Madrasa igazgatói állását foglalta el, ezután indult nagy régészeti felfedező útjaira, amelyek közül a legjelentősebb az „Ezer Buddha” néven ismert barlangtemplomok feltárása Tun-Huang vidékén. Kutatásainak eredményeit több kötetben publikálta, s elküldette az Akadémia könyvtárába. A tanulmány szerzője részletesen ismerteti a könyvtárnak juttatott Stein-adományokat, s azok útját Magyarországra, hiszen Stein 1943-ban halt meg, s a végrendelet végrehajtásába alaposan beleszólt a II. világháború. A gyűjtemény végül hosszas egyeztetések, diplomáciai bonyodalmak után jutott haza 1957-ben az addig őrző oxfordi Bodleian Libraryből.

A modern magyar irodalmi hagyatékok közül „Az Ady-hagyaték” címmel Vitézy László tanulmányát olvashatjuk az emlékkötetben. Az Ady-hagyaték három nagy budapesti gyűjtemény (MTA Könyvtár, Országos Széchényi Könyvtár, Petőfi Irodalmi Múzeum) és három kisebb közgyűjtemény között oszlik meg. A tanulmány elején röviden ismerteti F. Csanak Dórának az MTA Kézirattárában őrzött Ady-gyűjteményről készített katalógusát, majd érdekes fejtegetést olvashatunk a kéziratok lehetséges és valóságos számáról, hiszen Ady például verseiről az első fogalmazványt követően tiszta-
tázatot is készített, s a korábbi változatot álta-

lában megsemmisítette. Az Ady-hagyaték eredeti gyűjteményeiről s azok sorsáról, jelenlegi őrzési helyükről a kutatók számára hasznos összefoglalást közöl a tanulmány. A szerző véleménye szerint a nagyobb hagyatékok már megtalálták útjukat a fent említett három közgyűjteménybe, s ezután már leginkább arra kell törekedni, hogy mindenütt megfelelő katalógusok segítsék a kutatást.

A huszadik századi író, novellista és publicista, Kodolányi János igen kiterjedt levelezést folytatott, s bár hagyatékának jelentős része még magántulajdonban van, az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának más írói hagyatékaiban számos Kodolányitól származó levél található. Horányi Károly „Kodolányi János levelei az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában” című tanulmányában részletesen bemutatja a Fischer Béla, Veres Péter és Szabó Lőrinc hagyatékában őrzött, Kodolányitól származó leveleket. A Fischer Bélának írt levelekből a pécsi Janus Pannonius Társaság és Kodolányi kapcsolatáról olvashatunk érdekes adatokat. A Veres Péterrel folytatott levelezésben főleg a könyvkiadással összefüggő kérdések, egyeztetések a leggyakoribb témák. Kodolányi legbensőbb énje, vívódásai, eszméi, rejtett gondolatai leginkább a Szabó Lőrincnek írt levelekből ismerhetők meg. Ezekben teljes őszinteséggel számol be a jó barátak munkáiról, olvasmányairól, a kortárs írók munkáiról alkotott véleményéről s nem utolsósorban magánéletéről.

A kötetet Babus Antal „Egy hagyaték regénye (Lengyel József kézíratainak sorsa)” című tanulmánya zárja, amelyet akár irodalomtörténeti és politikai kriminek is nevezhetnénk. Az elmúlt évtizedek irodalompolitikájának igaz tükré ez az ellentmondásos személyiségű, sokat túrt író hagyatékának sorsán keresztül. Halála előtt öt évvel Lengyel József végrendelettel igyekezett gondoskodni kézíratainak sorsáról, szerzői jogainak gyakorlását egy kuratóriumra bízta, de az úgy Aczél György számára sem volt közömbös. A hagyatékunk különösen féltett és izgalmas darabja a *Szembesítés* című munka volt, melyet bár 1972-ben 200 példányban, zárt használatra kiadtak, ismertté csak jóval később,

1988-ban válhatott. Az értékes hagyatékot végül hosszas, konspiratív lépéseket, tárgyalásokat nem nélkülöző küzdelmek után 1978-ban vehette át a Kézirattár. Mivel a szerző irattári anyagok és személyes közlések alapján foglalta össze a hagyaték történetét, a tanulmány fontos irodalomtörténeti forrás.

Valamennyi tanulmányhoz gazdag jegyzetanyag, gondosan válogatott képek és angol nyelvű összefoglalás csatlakozik. Könyvtárkultúránk újabb tartalmas kötetét köszönhetjük ebben a jubileumi kiadványban. A kötet egyetlen szépséghibája az, hogy mire e sorok írója elolvasta, kötése lapokra esett szét. Ez a ragasztott kötések sorsa. Szerencse, hogy a gazdag könyvgyűjtemények régi köteteit nem ezzel a technikával kötötték. Mi lesz korunk könyveinek sorsa, és könyvtárainké, ha nem lesznek újabb gyűjtők, akik úgy érzik, hogy nagy szeretettel és sok lemondással létrehozott gyűjteményüket a közönség jó, a nemzet szolgálatára ajándékozzák?

A kötet kiadását a Westel támogatta.

W. SALGÓ ÁGNES

Fehér Katalin: Sajtó és nevelés a felvilágosodás kori Magyarországon. Bp. 2001. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 270 l., 31 t.

A magyar felvilágosodás kora sajtójának vizsgálata Szinnyi Józseftől kezdve viszonylag előtérbe helyezett témája volt a nálunk egyébként sokáig stagnáló sajtótörténeti kutatásoknak. Az ő első ilyen tárgyú publikációjának megjelenésétől (1865) kezdve eltelt csaknem másfél évszázad alatt számos cikk és tanulmány jelent meg e tárgyban; az utóbbi évtizedekben pedig több összefoglaló mű is készült e korszak hírlap- és folyóiratirodalmáról. E feldolgozások főleg sajtótörténeti szempontúak voltak; a lapok gazdag és sokrétű tartalmának a feltárására e keretekben nem kerülhetett sor. Mintha nálunk túl sokáig tartott volna az az időszak, amikor a sajtó forrásszerepét nem méltányolták